

Izvirni znanstveni članek (1.01)
Bogoslovni vestnik 77 (2017) 1,131—144
 UDK: 272-74
 Besedilo prejeto: 4/2017; sprejeto: 5/2017

Stanislav Slatinek

Pastoralni izzivi za uspešen pogovor z duhovnikom *in foro interno* v luči posinodalne apostolske spodbude *Radost ljubezni – Amoris laetitia*

Povzetek: Posinodalna apostolska spodbuda *Radost ljubezni (Amoris laetitia)* izziva katoliško Cerkev, da bi se navdušila za družinsko pastoralo papeža Frančiška: želi biti odprta za vse ljudi, še posebno za družine s težkim življenjem (za ločene, razvezane, zapuščene zakonce itd.). Da bi bila družinska pastoralna čimbolj uspešna, spodbuja papež Frančišek, naj Cerkev vstopi v proces spremljanja, razlikovanja in vključevanja krhkosti. Prednostno nalogo imajo pri tem spovedniki. V pogovoru z duhovnikom *in foro interno* (pri spovedi) bodo ljudje lažje presojali svoje življenje in kaj ovira možnost njihove polnejše udeležbe v življenju Cerkve. Zato v tej razpravi namenjam največ pozornosti temeljnim kriterijem razločevanja *in foro interno*, ki so steber prenovljene družinske pastore papeža Frančiška. Če bodo duhovniki sledili pastoralnim izzivom, ki jih papež Frančišek navaja v posinodalni apostolski spodbudi *Radost ljubezni*, potrpežljivo razločevali vsak primer posebej in upoštevali temeljne kriterije razločevanja *in foro interno*, bodo zakonci in družine razodevali svetu in Cerkvi veliko bolj srečen obraz.

Ključne besede: ločeni, razvezani, družine s težkim življenjem, spovedniki, kriteriji razločevanja

Abstract: **P Pastoral Challenges for Successful Conversation with Priest *in foro interno* in the Light of the Post-sinodal Apostolic Exhortation *Joy of Love – Amoris Laetitia***

Post-sinodal apostolic exhortation *Joy of Love (Amoris Laetitia)* challenges the Catholic Church to be enlightened by Pope Francis's family pastoral that wants to be open to all people, especially for families with difficult lives (for separated, divorced, abandoned spouses etc.). In order for the family pastoral care to be successful as possible, Pope Francis encourages the Church to enter into the process of accompanying, discerning and integrating weakness. Priority task is given to the confessors. In a conversation with the priest *in foro interno* (at the confession) people will judge their lives easier, as well as detect what hinders the possibility of their fuller participation in the life of the Church. Therefore, in this debate, we devote most of attention to the fundamental criteria of discernment *in foro interno*, which is the pillar of the Pope Francis's renewed

family pastoral. If the priests will follow the pastoral challenges stated by Pope Francis in the post-sinodal apostolic exhortation *Joy of Love*, patiently discerning each case specifically and taking into account the fundamental criteria of discernment *in foro interno*, the spouses and the families will reveal much happier face to the world and the Church.

Key words: separated, divorced, families with difficult lives, confessors, criteria for discernment

1. Uvod

S papežem Frančiškom se je začel močno spreminjati stil papeževanja in vodenja katoliške Cerkve. Če samo pomislimo na papeže 20. stoletja (Pij X., Benedikt XV., Pij XI., Pij XII., Janez XXIII., Pavel VI., Janez Pavel I., Janez Pavel II.) in da je bil papež Pavel VI. leta 1963 še okronan s tiaro,¹ potem je razumljivo, da je vsaka sprememba papeževanja »Rimu in svetu« (*urbi et orbi*) deležna velike pozornosti. Mediji in cerkveni krogi so bili naravnost šokirani, ko je papež Frančišek začel korenito prenovno Cerkve: papeštvo je iz palače prenesel na ulice, preselil se je v Dom sv. Marte, opustil nekatere tradicionalne oblike oblačenja in kot pastir, ki je »vzet izmed ljudi« (Heb 5,1), začel nagovarjati ljudi s preprostimi besedami. Ker Cerkev tega ni bila vajena, je pri mnogih kardinalih, škofih in laikih vzbudil ogorčenje in nasprotovanje. Največ pozornosti pa je papež Frančišek sprožil s svojim iskrenim zavzetjem za preprostega človeka. Cerkev je povabil k razmišljanju o bogastvu in revščini, o poštenosti in pravičnosti, o transparentnosti, o sodobnosti, o globalizaciji, o vlogi žensk, o naravi zakonske zveze in o skušnjavah oblasti. Postal je celo osebnost leta 2013 po izboru ameriške revije Time. Poseben pečat pa je njegovemu papeževanju dala posinodalna apostolska spodbuda *Radost ljubezni* (RL, *Amoris laetitia*). S tem dokumentom je nagovoril vso Cerkev, da bi se otrsela »strožje pastore« (RL, § 308), ki ne prenese nobenih sprememb, ampak nekritično vztraja pri preteklih oblikah in vzorcih, in se bolj ogrela za »pastoralo, ki jo oživlja ogenj Svetega Duha« (VE, § 14). Zato je razumljivo, da so nekateri kardinali, teologi in laiki papeževe spodbude v RL vzeli pod drobnogled in jih strogo komentirali.² Da bi odstranili dileme, strahove in pomisleke in prispevali k boljšemu razumevanju RL, želimo s to razpravo opozoriti predvsem na pastoralne izzive, ki nagovarjajo spovednike, da bi vstopili v dramo ljudi, »ki živijo v okoliščinah velike slabosti« (RL, § 325).

¹ Tiara ali trojna krona je nekdanje slovesno pokrivalo papežev v obliki treh kron s simbolom zemeljske krogle in s križem na vrhu, ki so jo papeži nosili ob slovesnejših priložnostih. Pomenila je simbolično trojnost papeške oblasti: papež kot vladar države (Vatikan), kot poglavar rimskokatoliške Cerkve in kot Kristusov namestnik na zemlji. Papež Janez Pavel I. je to tradicijo ukinit.

² Posinodalna apostolska spodbuda RL je bila deležna ostrih kritik nekaterih kardinalov (Walter Brandmüller, Carlo Caffarra, Velasio De Paolis, Raymond Leo Burke), teologov (Scott Anthony Armstrong, Louis-Marie de Bagnieres itd.) in drugih izobražencev (Claudio Pierantoni, Paolo Pasqualucci, Enrico Maria Radaelli itd.).

2. Družinska pastorala papeža Frančiška

Posinodalna apostolska spodbuda papeža Frančiška RL vzgaja Cerkev za družinsko pastoralo, ki se imenuje »pot ljubezni« (*via caritatis*) in usmiljenja. Moderna družba je precej zanemarila družino, saj se mladi več ne poročajo, ker dvomijo o zanesljivosti ljubezni, se bojijo truda in spolnost razumejo samo še kot goli užitek. (Spadaro 2015, 230) Problem je v tem, da od mladih nog niso ustrezno ozavestili lepote družine, zato zavračajo ljubezen v zakonu. Papež Frančišek je želel prav zato s spodbudo RL na novo ovrednotiti lepoto zakonske ljubezni. Zakonci naj bi ponosno hodili po poti zakonske ljubezni (*via caritatis coniugalis*) in s svojim živim zgledom mladim vlivali poguma za življenje v zakonu. Apostolska spodbuda RL tako prinaša družinam »svež pristop« (2016, 127), ki se predvsem kaže v skrbni pastoralni, pozornem spremljanju, razločevanju in v vključevanju vseh v življenje Cerkve (RL, § 291). Govorimo o pastoralni služenja, predanosti, odprtosti, krotkosti in ponižnosti (Frančišek 2016a, 7). Vsem, še posebno »oddaljenim« (RL, § 309) in ranjenim družinam, želi biti ta pastorala blizu in vsakemu pomagati z usmiljenjem.

Glavni cilj apostolske spodbude RL je obnovev ideje o lepoti zakona in družine. Življenje »v dvoje« ima smisel, ko postane »konkretna podaritev za drugega – v vsakdanjem življenju dan za dnev« (Müller 2015, 14). Na poseben način je ta podaritev uresničena v skrivnosti zakona in družine. Noben zakon in nobena družina na ni popolna in »izdelana enkrat za vselej« (Frančišek 2016b, 7). Veliko je ranjenih in trpečih družin, ki jih najdemo v tako imenovanih »nepravilnih primerih« (RL, § 297). Med njimi so starši, ki živijo skupaj brez poroke, ali so se poročili samo civilno, ali so se ločili in ponovno poročili (§ 78). Najrevnejši med njimi so otroci, ker so oropani najosnovnejšega, to je, »žrtvene ljubezni obeh staršev« (Müller 2015, 15). Zato želi družinska pastorala papeža Frančiška gledati na vsakega človeka z »Božjimi očmi« in v vsakem prepoznati Kristusa (RL, § 323).

Da bi se družine čimprej rešile skrajno slabih razmer, ki smo jih na kratko predstavili, je papež Frančišek v osmem poglavju RL nakazal nekaj pastoralnih rešitev. Cerkev vabi vse ljudi na pot »spremljanja, razlikovanja in vključevanja krhkosti«. Veliko se pričakuje od duhovnikov, še posebno od spovednikov. Njihova prednostna naloga je, da stopijo skupaj in trpečim družinam ponudijo svojo bližino, spremljanje, pomoč, razločevanje in možnost vključevanja v življenje Cerkve. Ker so ločitve in razveze pogosto najtežje preizkušnje v življenju družine, se številni oddaljijo od Cerkve in od vere v Boga. Kadar je družina krhka, težko veruje v Boga. Zato bodo ljudje vseh vrst, neporočene matere, otroci brez staršev, matere samohranilke, ločeni in ovdoveli, potrebovali predvsem pogovor, osebno spremljanje in pomoč pri razločevanju osebnega stanja. Vernike, ki so razvezani in znova poročeni, bo treba povabiti na cerkvena sodišča in jih seznanjati s postopki ugotavljanja ničnosti zakonske zveze. (Valentan 2016, 15–17) Vsem pa bo treba znova oznaniti lepoto svete spovedi. To bo za duhovnike največji napor, saj bo treba, da najprej oni sami odkrijejo veličino tega zakramenta in božjega odpuščanja. Apostolska spodbuda RL zato vabi spovednike, da bi se z ljubeznijo oprijeli »službe ključev«, ki je za družinsko pastoralo papeža Frančiška ključnega pomena.

3. Potrpežljivo in obzirno spremljanje

Pot spremljanja je »karizma laikov in ne klerikov«, pravi papež Frančišek (Spadaro 2016b, 429). Uresničuje se na različne načine: s poslušanjem, pogovarjanjem, spodbujanjem h krepostnemu življenju in z vživljanjem v življenje posamezne osebe. Zelo pomembno je, v pogovorih opogumljati ljudi k zorenju njihove vesti, da bodo z lepim družinskim življenjem v sebi gojili velikodušni odgovor Bogu. (RL, § 303). Spremljanje je proces in ne samo enkratno dejanje.

Pri spremljanju oseb, ki živijo v »nepravilnih primerih«, ljudi ne bi smeli obremenjevati samo z razlaganjem moralnih norm (§ 305). Ljudi je treba predvsem učiti, »kaj je družina, kaj njena skupnost ljubezni, kaj njena resna in preprosta lepota in njeni posvečeni in nedotakljivi značaj« (§ 66). Civilno poročeni, razvezani in znova poročeni in tisti, ki živijo skupaj neporočeni, potrebujejo predvsem usmiljeno in spodbudno pastoralno spremljanje, da v sebi okrepijo vero v Boga in ljubezen do Cerkve. Pomembno je to, da te ljudi na poti spremljanja potrpežljivo in obzirno pripravljamo na cerkveno poroko. (§ 294) Pri tem so lahko v veliko pomoč krščanski laiki in družine, za katere je nekaj normalnega: jutranja in večerna molitev, redno izpraševanje vesti, meditacija, obiskovanje nedeljske svete maše in vzgoja otrok v krščanski veri. S svojim zgledom in prepričljivo besedo so (»nepravilnim primerom«) najboljši spremljevalci in oznanjevalci evangelija. Če celotno občestvo vernikov stoji razvezanim z ljubeznijo ob strani in zanje moli, se ne bodo imeli za ločene od Cerkve.

Vsako spremljanje ljudi v »nepravilnih primerih« pa mora upoštevati njihovo postopno rast. Človek namreč spoznava počasi, »od stopnje do stopnje«, kako velik božji dar so družina, zakon, zvestoba za vedno, odprtost za življenje in posredovanje vere otrokom (Štuhec 2016, 348–349; Sistach 2016, 7). Zato je treba ljudi potrpežljivo spremljati, da zahrepenijo po pravi zakonski zvezi in po krščanski družini (RL, § 295). Verovati morajo, da jih Bog na tej poti spremlja z milostjo, jih »vzdržuje in vodi k njihovi sreči« (OD, § 34). Z isto ljubeznijo in usmiljenjem moramo spremljati tudi krščanske skupnosti, da bodo z veseljem sprejeli medse tiste, ki živijo v »nepravilnih primerih«. Vsaka skupnost vernikov se mora zavedati, da je božja milost zastonjski dar in da »nihče v Cerkvi ne sme biti za vedno obsojen« (RL, § 297), zavržen in izključen. Na tem mestu je nepogrešljiva vloga duhovnikov, da s potrpežljivostjo oblikujejo oltarne skupnosti in jih vzgajajo za misijonarsko odprtost do tistih, ki v njihovi okolici trpijo zaradi ranjene in izgubljene ljubezni.

4. Pastoralno razločevanje *in foro interno*

V posinodalni apostolski spodbudi RL je papež Frančišek namenil največ pozornosti »pastoralnemu razločevanju življenjskih okoliščin ljudi« (§ 293). Dejstvo je, da kristjani, »ki so poročeni samo civilno ali so ločeni in ponovno poročeni ali preprosto živijo skupaj« (§ 297), ne živijo v skladu z evangelijem in s krstom, ki so ga prejeli. Zato jih Cerkev vabi, da bi stopili na pot razločevanja, ki se najbolj pristno

uresničuje v pogovoru z duhovnikom *in foro interno*, pri spovedi. Govorimo o pozornem poslušanju, ki vernike naravnava k temu, da se zavedo svojega položaja pred Bogom. Papež Frančišek želi, da bi k spovedniku stopili vsi, ki živijo v kakršnekoli »nepravilnem primeru«. Za spovednike je to velik izziv, saj jih bodo odslej iskali tudi razvezani in znova poročeni. Doslej je namreč veljalo, da tistih, ki živijo v tako imenovanih »nepravilnih primerih«, Cerkev ni vabila k spovedi. V resnici pa so vsi verniki dolžni »vsaj enkrat na leto opraviti sveto spoved« (ZCP, kan. 989). Samo duhovnik lahko *in foro interno* presodi, ali je konkretni osebi mogoče podeliti zakramentalno odvezo ali ne. Za mnoge vernike, ki so v resnih zakonskih težavah, bo srečanje s spovednikom lahko prvi korak na poti spreobrnjenja. Zato bo treba vztrajno iskati nove poti, da se bo na vseh ravneh znova prebudilo »domotožje po spravi«. (SP, § 3) Vsi smo namreč grešniki in vsi potrebujemo odpuščanje in usmiljenje. V zakramentu sprave lahko vsi ljudje, še posebno tisti, ki so v »nepravilnih primerih«, spoznajo Cerkev kot »Očetovo hišo, v kateri je prostor za vsakega«, še zlasti za tistega, ki ima za sabo težko življenje (RL, § 310). Družinska pastoralna papeža Frančiška gleda na ljudi z umiljenim pogledom, ki nikogar ne obsoja in ljudi ne razvršča na pravične in grešne, ampak vsakega spoštuje in se veseli njegove vrnitve k Očetu. Vse to pa zahteva resen pastoralni premislek in ustrezne smernice škofov, da se s tem, ko bo Cerkev vabila ljudi na pogovor z duhovnikom *in foro interno*, ne bo dogajalo pohujšanje ali da bi vernike celo zavajalo v zmotno glede cerkvenega nauka o nerazvezljivosti zakona. (OD, § 84)

4.1 Pastoralno razločevanje različnih primerov *in foro interno*

Dobre družinske pastore danes ni mogoče več skrčiti samo na norme, ki so zapisane v KKC in v ZCP. Družina je dobrina, ki se ji Cerkev ne more odpovedati, temveč jo mora zaščititi. Od pastirjev Cerkev zahteva posebno skrb in jih spodbuja, da iz ljubezni do resnice dobro razlikujejo različne primere. (OD, § 84) Spretno je treba iskati poti, da se bo vsak družinski član čutil nagovorjenega. Družinska pastoralna papeža Frančiška se obrača tudi na spovednike, naj ustrezno razločujejo vsak primer posebej, še zlasti kadar govorimo o ločenih vernikih, ki živijo v novi zvezi. Potrebna je velika previdnost, ker so »družine« danes v zelo različnih položajih:

1. Najprej moramo omeniti zakonce, ki so se razvezali, potem ko je vsak razumen poskus, da bi zakonsko zvezo ohranili, ostal zaman, a vedo za nerazvezljivost veljavne zakonske vezi in zato ne sklenejo nove zveze, temveč se trudijo za izpolnjevanje svojih obveznosti do družine in za krščansko ljubezen.
2. Najbolj številne so zunajzakonske zveze. Številni mladi ljudje živijo preprosto skupno življenje, ker jih poroka več ne privlači ali pa imajo osebne razloge (ekonomske, socialne, kulturne itd.), da se ne poročijo. Mnogi od njih se ne želijo vezati za vedno in jim je ljubše, da živijo življenje, ki nasprotuje dokončnim odločitvam.
3. Spet drugi se odločijo samo za civilni zakon. Nekatere takšne zveze dosežejo tudi trajnost s civilno poroko. Starša prevzameta odgovornost do otrok in sta zmožna tudi odpuščanja in sprave.

4. Obstajajo še druge zveze, ki so nastale po razpadu civilnega zakona. Pogosto se takšne zveze utrdijo z novimi otroki in zakonca sta si med seboj zvesta. Vsaka vrnitev nazaj bi povzročila nove rane, prizadela otroke in družino pahnila v novo trpljenje.
5. Posebno boleč položaj živijo krivično zapuščeni zakonci, ki so pogosto zelo ranjeni. Mnogi od njih so si iskreno prizadevali, da bi svoj zakon rešili, nazadnje pa so ostali zapuščeni, vendar brez svoje lastne krivde. Številni so v svoji vesti prepričani, da njihov zakon, ki je bil razdrt in ga ni več mogoče ozdraviti, ni bil veljavno sklenjen.
6. Še neke druge skupine ljudi ne smemo spregledati. To so matere samohranilke, ki so pogosto žrtve težke družinske tragedije. Zaradi ločitve ali drugih vzrokov so zapuščene in morajo same skrbeti za otroke in ob tem še delati.
7. Nekatere zveze so polne egoizma. Mnogi so veljavni zakon po svoji lastni veliki krivdi razdrli in sklepajo nove zveze samo zato, ker iščejo sami sebe. To so sebični »položaji«, brez odgovornosti in pripravljenosti na izročitev. Takšne zveze so že vnaprej obsojene na propad.

Vsi ti primeri zahtevajo od Cerkve veliko pozornosti in »misijonarske moči« (VE, § 108), da si bodo ljudje, ki živijo v takšnih nepravilnih primerih, želeli njene pomoči. Potrebno bo vztrajno poučevanje vernikov in oltarnega občestva, hkrati pa bomo morali profesionalno usposabljeni duhovnike in redovnike, ki delujejo v družinski pastoralni, da bodo ljudem na voljo za pogovor *in foro interno*. Cerkev mora tem ljudem pomagati na njihovi človeški in duhovni poti, jih poučevati o skrivnosti greha, o poštenem prizadevanju za življenje v krščanskem zakonu in o službi sprave. (Slatinek 2016a, 69–80) Od spovednikov se pričakuje predvsem veliko pastoralne modrosti in potrpljenja in pripravljenosti, da bodo v pogovoru z ljudmi *in foro interno* upoštevali kriterije pastoralnega razločevanja.

4.2 Temeljni kriteriji pastoralnega razločevanja *in foro interno*

Tukaj želimo predstaviti temeljne kriterije pastoralnega razločevanja *in foro interno*, ki lahko spovednikom koristijo kot vodilo (*vademecum*) za rodovitno službo sprave (Slatinek 2016a, 26–45). Na podlagi razmišljanj papeža Frančiška in v želji, da bi se božje usmiljenje dotaknilo »vseh brez izjem in izključevanj« (VE, § 35), so za spovednika najpomembnejši naslednji kriteriji pastoralnega razločevanja:

1. Pozorno poslušanje

Če bo spovednik z odprtim srcem poslušal ljudi, bo lahko vstopil v njihovo dramo in razumel njihovo stališče. Samo če bo »prisluhnil« (§ 105), bo lahko v posameznih primerih ovrednotil (pohvalil) tista znamenja ljubezni, ki v življenju ljudi že zrcalijo božjo ljubezen. Prisluhniti ljudem pomeni, da jih ne obsojamo, ampak vsakega sprejemamo potrpežljivo in obzirno (Antonelli 2017, 25–30). Mnogim bo prav pogovor z duhovnikom *in foro interno* odlična priložnost za začetek spreobrnjenja. Težko je reči, da bo duhovnik spovedanca že ob prvem srečanju pridobil za zvestobo cerkvenemu nauku. Verjetno bo potrebnih več srečanj. Ljudje bodo ob tem

spoznali, da način življenja, ki ga živijo (npr. zunajzakonska skupnost ali druga zakonska zveza ob veljavnem zakonu), ni pravilen in da so zato v objektivnem stanju velikega greha. Cerkev bo potrebovala potrpežljive spovednike, ki bodo z zdravilno močjo evangelija krepili v ljudeh dobro voljo. Nikoli bi ne bilo pravilno, če bi spovednik v svojih nasvetih zanemarjal resnico evangelija in bi nekemu, ki ga je zapustil zakonec, rekel: »Dobro je, sedaj se lahko poročiš z drugim.« To ne bi bila pomoč, saj oseba še vedno trpi zaradi zapustitve. Ran ni mogoče zdraviti s skrivanjem ali zanikanjem. Rane se zdravijo le toliko, kolikor se izročijo Kristusu v dobrem boju vere. (Spadaro 2016d, 348)

2. Razlaganje cerkvenega nauka

Katoliški nauk, zlasti verske dogme in moralni nauk, izražajo srce evangelija. Duhovniki in vsi verniki so dolžni dobro poznati nauk, ki ga oznanja cerkveno učiteljstvo (ZCP, kan. 227), še posebno poklicanost družine, ljubezen v zakonu (Koch 2016, 370) in hierarhijo kreposti, med katerimi je največje usmiljenje. Z usmiljenim pristopom Cerkev blaži bridkosti ljudi. To se na poseben način uresničuje v zakramentu sprave. Zato je naloga vsakega spovednika, da v skladu z naukom Cerkve vabi spovedanca k poglobljenemu razmišljanju o njegovi lastni poklicanosti. Seveda ni treba ljudi učiti vsega krščanskega nauka (RL, § 207), ampak toliko, da se »zavedo svojega položaja pred Bogom« (§ 300). Ljudje, obremenjeni z različnimi težavami (ločeni, razvezani, zapuščeni itd.), si od spovednika ne želijo slišati samo hladnih doktrinalnih načel, ampak potrebujejo z naukom okrepljene praktične napotke in življenjske nasvete, kako ravnati, da bo njihovo življenje polno ljubezni in milosti, ki posvečuje. Spovednik pa mora skrbno paziti, spovedančeve izpovedi ga ne smejo tako ganiti, da bi zanemaril ali celo pozabil na nauk Cerkve in začel kakorkoli odobravati nepravilne oblike zakonskega življenja. Prav tako je izrednega pomena, da imajo vsi spovedniki na področju zakonske morale »enotno nravno in pastoralno presojanje«. (OD, § 34) Tu in tam se zgodi, da verniki prihajajo od spovedi z dokaj zmedenimi idejami, ker pri različnih spovednikih ne najdejo enakega presojanja. Zato imajo spovedniki dolžnost, da ne gojijo osebnih mnenj, ki ne ustrezajo cerkvenemu nauku. Nikomur ni dovoljeno po mili volji kniti resnice, tudi z najboljšimi nameni ne. Spovedniki so priče Boga in razlagalci usmiljenja. (Janez Pavel II. 2002, 20)

3. Oblikovanje človekove vesti

Ena najtežjih nalog Cerkve je vzgoja človekove vesti. Papež Frančišek pravi, da je vest »notranje izpraševanje v ogledalu vzora, ki nam ga je Kristus zapustil o sebi« (VE, § 26). Te spretnosti »izpraševanja« o tem, kaj je v skladu z božjo postavo in kaj ne, naj bi se ljudje na poseben način učili v iskrenem pogovoru z duhovnikom *in foro interno*. To naporno delo čaka spovednike. V nekaterih obdobjih v preteklosti so spovedniki vlogo vesti skrčevali zgolj na preprosto aplikacijo vsesplošnih nraavnih norm za posamezne primere osebnega življenja. Danes ugotavljamo, da tako ne moremo več zajeti posebnosti vseh posameznih konkretnih dejanj oseb. Zato se od spovednikov pričakuje, da bodo ljudem pomagali zlasti pri oblikovanju vesti, ko govorimo o osebnih odločitvah glede ravnanja v posameznih primerih. (Gronchi 2016, 166)

Dobro je, če zakonce spodbujajo, da berejo okrožnico *Humanae vitae* in njen nauk sprejmejo kot vodilo za svoje spolno življenje (OD, § 34). V zelo težkih situacijah (ločeni, razvezani, zapuščeni itd.) je še posebno pomembno, da ljudem pomagajo k pravi presoji o tem, kaj koga še ovira do popolnejše udeležbe v življenju Cerkve. Da bi človek postal več v izpraševanju vesti, je dobro, če spovednik postavi osebi tudi kako vprašanje. Papež Frančišek svetuje, naj se tistim, ki so ločeni in ponovno poročeni, postavijo tudi naslednja vprašanja: Kako so ravnali z otroki, odkar je zakonska zveza zašla v krizo? Kako so po razvezi poskrbeli za svoje otroke? Kakšna je njihova vloga v novi zvezi? Ali so se lotili kakega poskusa sprave? Kakšni poskusi so bili storjeni? Kakšen je položaj zapuščenega zakonca? Kako je zanj poskrbljeno? Kakšne posledice ima novi odnos za preostalo družino in za skupnost vernikov? Kakšen zgled dajejo mladim ljudem, ki se pripravljajo na zakon? (RL, § 300)

4. Presojanje dejanj, ki niso svobodna

Spovednik ni poklican, da bi v zakramentu spovedi presojal, ali spovedanec »živi v Božji milosti« ali ne (Kampowski 2016, 42–44). Razločuje le dejanja, ki se jih spovedanec obtoži, in pri tem presoja, ali njegov življenjski položaj objektivno ustreza krščanskemu pojmovanju zakona in ali živi v prijateljstvu z Bogom. Dejstvo je, da ne more nihče v celoti poznati okoliščin in motivov, ki vplivajo na neko človekovo dejanje. Prav tako ni mogoče, da bi spovednik neko dejanje presojal samo po zunanosti. Vsako dejanje je rezultat mnogih zunanjih in notranjih dejavnikov. V nekaterih primerih lahko človek dobro pozna predpise in ve, kaj je prav in kaj ni, a kljub temu ni zmožen, da bi izpolnil neko moralno normo. Zato je človekova dejanja nujno treba presojati potrpežljivo in brez obsojanja. Razločevanje je treba razumeti kot pomoč, ki se daje spovedancu, da najde »možne poti za odgovor Bogu in za rast sredi omejitev«. (RL, § 305) Cerkev uči, da za smrtni greh ne zadoštuje le tehtna vsebina (KKC, § 1858), ampak sta potrebni tudi polna zavest in polna privolitev (§ 1415). Pri presojanju dejanj se pogosto izkaže, da ti kriteriji niso vedno vsi navzoči. Zato papež Frančišek pravi, »da vsi, ki živijo v kakršnem koli nepravilnem primeru«, niso nujno v smrtnem grehu (Spadaro 2016c, 136). Dovolj je, če pomislimo na številne zakonce, ki so »žrtve zlorab« (Slatinek 2016b, 338) in nikoli niso privolili v spolna dejanja zunaj zakona. Zato pogovor z duhovnikom *in foro interno* ni samo navajanje grehov, ki se jih nekdo po svoji vesti zaveda, ampak pomeni, da spovedanec čimbolj odpre svoje srce in predstavi življenjske okoliščine, v katerih se je znašel. Samo iskren pogovor *in foro interno* bo pomagal do pravične presoje, ali neka oseba zagovarja objektivni greh ali hoče uveljaviti kaj, kar se razlikuje od nauka Cerkve, ali namerno kvari podobo enega od zakoncev, da bi si zagotovil otrokovo naklonjenost, ali je ujet v neko grešno razvado in za svoja dejanja sploh ni popolnoma odgovoren, itd. (Granados 2016, 20–31)

5. Olajševalne okoliščine pri pastoralnem razločevanju

Za pravilno presojanje so spovedniki dolžni dobro poznati okoliščine, ko se spovedanci ne zavedajo teže primera, v katerem so, oziroma za svoj način življenja niso popolnoma prištevni in odgovorni. Okoliščine, ki morejo zmanjšati prištevnost in odgovornost, so »nevednost, nepazljivost, nasilje, strah, navade, čezmerna čustva

in drugi psihični ali družbeni dejavniki« (KKC, § 1735). Naštete okoliščine lahko človeka popolnoma ali deloma opravičijo osebne krivde, pa čeprav je storil dejanje, ki je objektivno slabo. Spovednik je prav tako dolžan poznati tudi okoliščine (čustvena nezrelost, moč nakopanih navad, stanje tesnobe ali drugi psihični in socialni dejavniki), ki morejo zmanjšati človekovo svobodno odločanje. (§ 2352) »Pod psihičnimi dejavniki so možni zelo zapleteni in temni položaji, ki vplivajo na spovedančevo osebno odgovornost in prištevnost.« (SP, § 17) Ko spovednik pretehta vse te okoliščine, lahko v posameznih primerih sklene, da oseba ni bila prištevna. Če ni bila prištevna, potem je zmanjšana ali popolnoma odstranjena tudi krivda za storjeno dejanje. Kljub temu vse te olajševalne okoliščine ne morejo nikoli dejanj, ki so »sama po sebi in sama v sebi, neodvisno od okoliščin, zaradi svojega predmeta vedno hudo nedopustna«, spremeniti v nekaj dobrega. (SR, § 81) Apostol Pavel namreč med hudo nedopustna dejanja uvršča tudi prešuštvo (1 Kor 6,10). Zato spovednik ne more v nobenem primeru nekega nedopustnega dejanja, kakor je, denimo, prešuštvo, opravičiti zaradi zmanjšane osebne odgovornosti. Dejstvo je, da »obstajajo nespremenljive moralne norme«, ki so veljavne za vedno (SR, § 79). Samo če je spovednik dobro seznanjen z okoliščinami, v katerih so se zgodila dejanja (zakaj sta se, denimo, zakonca ločila in ponovno poročila, zakaj mladi preprosti živijo skupaj itd.), bo lažje presojal prištevnost ali krivdo prizadete osebe. V takšnih primerih je spovednik dolžan stati ljudem ob strani, jim pomagati pri oblikovanju njihove vesti in jih povabiti, da bi v celoti sprejeli nauk Cerkve o zakonski zvezi, in če so že sklenili novo zvezo, da bi se (čimprej) odločili za zdržno zakonsko življenje.

6. Vabilo k zdržnosti

Če se iz pogovora z duhovnikom *in foro interno* izkaže, da spovedanec živi v »nepravilnem primeru«, denimo, da se je razvezal in ponovno poročil, kljub temu da je njegov prejšnji zakon še veljaven, ga spovednik povabi k poglobljenemu razmisleku, ali bi bila mogoča vrnitev v njegov primarni zakon. Razvezani in znova poročeni zakonec bi se v tem primeru moral ločiti in se s svojim zakonitim partnerjem spraviti ter z njim zaživeti pravo krščansko življenje. (Francišek 2015, 7) To so težke zahteve in pogosto nemogoče. Kljub temu je prav, da spovednik zaupa v božjo milost in v moč Svetega Duha, ki vodi človekove misli in dejanja. Kadar zakonec po temeljitem premisleku ugotovi, da iz resnih razlogov, denimo zaradi vzgoje otrok, ne more izpolniti dolžnosti ločitve, ker bi s tem otrokom v novi zakonski zvezi povzročil hude rane, ga je spovednik dolžan spomniti na krepost zdržnosti. S svojim novim partnerjem naj bi živel zdržno spolno življenje, kot »brat in sestra« (Pontificio consiglio 2000, 1), to pomeni, da bi se vzdržala vseh dejanj, ki so namenjena zakoncem. Izkušnje kažejo, da so mnogi zakonci, ki so se razvezali in znova poročili, v veri sprejeli to naročilo Cerkve in se v novi zvezi trudijo le za izpolnjevanje obveznosti do družine. Ti zgledi zvestobe in krščanske doslednosti so dragocena pričevanja pred svetom in pred Cerkvijo.

7. Opogumljanje v obdobjih nezvestobe

Nekateri zakonci bodo v pogovoru z duhovnikom *in foro interno* občasno priznali, da obljubi zdržnosti, ki so si jo zadali v novi zvezi, niso bili ves čas zvesti. Včasih

takšen način življenja iz objektivnih razlogov ni bil mogoč, ker bi lahko ogrozil novo zvezo in kot posledica tega poslabšal duhovni, materialni ali socialni položaj enega od partnerjev ali celo otrok. Spovednikova pozornost naj v takšnih primerih ne bi bila usmerjena predvsem v opustitev zdržnosti, v obsojanje in v zbujanje zavesti krivde. Bolj koristno je, če spovednik spovedanca spodbuja k zaupanju v moč božje milosti, ki v njem počasi raste in dozoreva. Prav tako je prav, da ga vabi na pot molitve in osebnega spremljanja. Ob vsakem srečanju *in foro interno* ga bo vedno znova spodbujal, naj vztraja pri svojem sklepu in tudi sam zaupa, da ga pri tem spremlja Gospod s svojo milostjo. Za spovednika je namreč pomembno, upoštevati dejstvo, da si zakonec v novi zakonski zvezi iskreno prizadeva za zdržno življenje in da hoče ostati zvest nauku Cerkve. Pogosto bodo primeri, ko je zdržno življenje v zakonu za zakonca, ki je v veri zelo šibak in neveden v cerkvenem nauku, pretežko breme. V takšnih primerih lahko tudi v novi zvezi nastopi nevarnost za medsebojno zvestobo in za vzgojo otrok. (Fumagalli 2016, 552) Če spovednik upošteva vse te okoliščine, potem spovedanca ne bo obremenil s kritiko, z zbujanjem slabe vesti in krivde, ampak mu bo z nasveti pomagal, da bi tudi (nevernega) sozakonca pridobil za krepostno, to je, zdržno življenje. Spremljanje bo namreč spovedancu dalo moč, da bo iskal nove poti, kako bi svojega partnerja pridobil za višje vrednote.

8. Podeljevanje zakramentalne odveze in blagoslova

Ko se je zakonec na poti duhovnega spremljanja in pastoralnega razločevanja temeljito poučil o tem, da je zakon globoka skupnost življenja in ljubezni (Casey 2016, 270–273), in je v svojem srcu sklenil, da bo v novi zakonski zvezi živel zdržno spolno življenje (kot »brat in sestra«), se mu lahko podeli zakramentalna odveza. Prav tako lahko spovednik podeli zakramentalno odvezo tudi zakoncem, vpetim v okoliščine, ki zmanjšujejo njihovo prištevnost in moralno odgovornost. Spovedanec lahko v takšnih primerih prejme tudi sveto obhajilo, ki mu bo v pomoč in zdravilo na poti spreobrnjenja. Kadar pa niso dane možnosti za zakramentalno odvezo, je spovednikova naloga, da spokorjenim pokaže ljubeč obraz Cerkve, ki kakor mati spremlja in varuje vse svoje otroke, in zakoncu podeli blagoslov ter ga povabi, da nadaljuje pot duhovnega spremljanja in razločevanja. Vedno je dolžan v zakoncih, ki še niso poročeni, prebujati tudi željo po cerkvenem zakonu. (RL, § 294) Pri pastoralnem razločevanju mora predvsem upoštevati željo spovedanca po spreobrnjenju in duhovno zrelost oltarnega občestva, kamor se bo vrnil, da njegovo zakramentalno življenje ne bo nikomur v spotiko ali pohujšanje.

9. Pomoč pri ugotavljanju zakonske ničnosti

Duhovniki lahko vernikom, ki so v svoji vesti prepričani, da njihov prvi zakon ni bil veljavno sklenjen, zelo pomagajo. To je pomoč, ki jo lahko duhovniki prednostno dajejo *in foro interno*. Zakonce, ki so zaradi ločitve že opustili versko prakso, lahko opogumijo in jih pravilno poučijo o zakonski ničnosti in o tem, kako se sestavi prošnja za ničnost. Zakonce, ki zelo trpijo in se o svojem razdrtem zakonu niso sposobni odkrito pogovarjati, lahko spovednik povabi, da vsaj tisti zakonec, ki je v svoji vesti prepričan, da je bil njegov zakon ničn, napiše prošnjo in jo izročil svo-

jemu škofu; tako se bo začel redni postopek za ničnost zakonske zveze. Kadar pa sta razvezana zakonca med seboj spravljena in sta oba prepričana, da njun zakon ni bil veljavno sklenjen, potem ju lahko spovednik spodbudi, da skupaj napišeta prošnjo za ugotavljanje ničnosti zakona in jo izročita svojemu škofu. Če bo škof ugotovil, da obstajajo očitni razlogi za ničnost (npr. pomanjkanje vere, ki je lahko pri enem ali pri obeh zakoncih povzročila hibo v privolitvi; ali zmeta, ki je lahko odločujoče vplivala na voljo; kratko sobivanje zakoncev ali hoteni splav, ki je preprečil rojstvo otrok; trdovratno vztrajanje v zunajzakonski zvezi že pred poroko in tudi po poroki; zvižajna prevara itd.), bo odločil, da se v posameznih primerih uvede skrajšani postopek pred krajevnim škofom. (GJUS, § 5; Saje 2016) Pomembno je to, da se ugotovi resnica glede veljavnosti zakonske zveze. Če škof ali cerkveno sodišče ugotovi ničnost zakona in jo razglasi s sodbo, potem sta zakonca prosta in lahko svojo novo zakonsko zvezo potrdita tudi pred Cerkvijo.

5. Vključevanje v življenje Cerkve

Družinska pastoralna papeža Frančiška vabi Cerkev k dobrohotnemu pogledu na vse ljudi, še posebno na tiste, ki živijo v tako imenovanih »nepravilnih primerih«. Pri vključevanju vseh ljudi v življenje Cerkve se je treba izogniti mnenju, da se popušča pri moralnih načelih ali da se odpirajo vrata zakramentov na stežaj vsakomur, brez zadržkov. Ohraniti je treba cerkveni nauk o nerazvezljivosti in svetosti cerkvenega zakona, zato je primerno, da se upoštevajo lokalne okoliščine in da se osebam, ki so opravile pot razločevanja in pokore, delita zakrament sprave in obhajilo kolikor mogoče diskretno, to pomeni, brez nevarnosti pohujšanja. Pri tem imajo nepogrešljivo vlogo duhovniki, še posebno župniki, da iščejo nove poti, kako v življenje Cerkve »vključiti vse ljudi«. Vsakemu je namreč treba pomagati, da najde svoj način, kako bo sodeloval v cerkveni skupnosti. (RL, § 297) Papež Frančišek v posinodalni apostolski spodbudi RL ne ponuja dokončnih rešitev, kako vključevati ljudi v cerkveno življenje. Spodbuja pa celotno Cerkev, naj o tem razmišlja in išče možnosti, da se nihče ne bo čutil nekoristnega ali celo izobčenega. Različni cerkveni dokumenti (OD, § 84; VE, § 187–215) že vrsto let omenjajo klasične poti vključevanja (poslušanje božje besede, udeležba pri daritvi svete maše, redna molitev, pomoč pri delih krščanske ljubezni, vzgoja otrok v krščanski veri, gojenje duha pokore itd.), katerim naj bi se v prihodnosti pridružile še nove oblike. Papež Frančišek spodbuja škofovske konference, naj razmislijo, katere oblike sodelovanja bi lahko Cerkev še ponudila vernikom, da bi se vsi počutili v Cerkvi doma. Mnoge krajevne Cerkve imajo že utečeno prakso, da zakonce, ki so poročeni samo civilno, ali so ločeni in ponovno poročeni, ali preprosto živijo skupaj, vključujejo na socialnem področju (karitativno delo), jih vabijo v molitvene skupine, v duhovna gibanja, na romanja, k dobredelnim skupinam (npr. zakristani, ključarji, čistilci cerkva itd.) in v župnijski, dekanijski ali škofijski pevski zbor. Ostajajo pa še vedno odprta vprašanja, ali se tem vernikom smejo podeliti tudi bolj odgovorne naloge, službe in opravila. Zaslužni papež Benedikta XVI. razmišlja, da bi Cerkev lahko razvezane

in ponovno poročene zakonce, ki v novi zvezi živijo zdržno (kot »brat in sestra«), in tiste, ki že hodijo po poti razločevanja in spremljanja, sprejela tudi v službo bo- tra ali bralca božje besede in jih vključila v različne cerkvene svete, v župnijski pa- storalni svet na primer, itd. (2014, 612) Vsa ta vprašanja kličejo k temeljitemu razmisleku in h kritični oceni dosedanje družinske pastorale, ki pogosto ostaja toga in zaprta za spremembe. Naj ostanejo ta vprašanja še dalje odprta in naj nas va- bijo k razmišljanju in iskanju ustreznih pastoralnih rešitev za Cerkev prihodnosti.

6. Sklep

Skrb papeža Frančiška za drzno družinsko pastoralo, ki tvega, »da se umaže s ce- stnim blatom« (VE, § 45; RL, § 308), je zelo dobrodošla. V razpravi smo želeli pred- staviti predvsem pastoralne izzive, s katerimi papež Frančišek nagovarja Cerkev – še zlasti spovednike. V apostolski spodbudi RL daje papež jasne namige, da je lahko prav pogovor z duhovnikom *in foro interno* za mnoge vernike, ki živijo v tež- kih razmerah (ločitev, razveza itd.), točka preloma in začetek njihovega ponovne- ga vračanja v življenje Cerkve. Z razpravo smo hoteli osvetliti vrednost pogovora z duhovnikom *in foro interno*. Tam se namreč delajo prvi koraki spremljanja, raz- ločevanja in vključevanja krhkosti. Ta preprosti duhovni razgovor (*colloquium*) s svojim pastirjem more ozdraviti najbolj skrite rane srca, okrepiti vero, ljudi spre- obrniti in ponovno približati Bogu. In slabotni verniki se morejo po opravljeni poti spremljanja in razločevanja tudi nahraniti z zakramenti Cerkve.

Kdor papeževo spodbudo RL bere dobronamerno in s preprostim srcem, jo je lahko iskreno vesel. Njegove besede so jasne in nedvoumne. Tudi njegova skrb za ljudi s težkim življenjem je vredna vse pohvale. Zato so očitki papežu Frančišku, da namerava obiti zahteve evangelija in da zagovarja dvojno moralo, popolnoma odveč. Tudi bojazen, da bodo odslej vsi spovedniki kar čez noč postali do spove- dancev pretirano popustljivi in bodo brez presoje kar vsem vernikom delili zakra- mentalno odvezo, je preveč črnogleda. Izkušnje namreč kažejo, da so spovedniki prej zadržani kakor lahkomišelnji, zato jih celo sam papež roti, »naj ljubeče in spro- ščeno prisluhnejo«, da bodo lahko vstopili v drame ljudi in »razumeli njihovo sta- lišče« (RL, § 312). Zato lahko rečemo: apostolska spodbuda papeža Frančiška RL sodi med dokumente rednega cerkvenega učiteljstva in pomeni nov pogled na zakon in na družino, ker hoče vsakega človeka gledati »z Božjimi očmi in v njem prepoznati Kristusa« (§ 323).

Kratice

GJUS – Frančišek. 2016c. *Gospod Jezus, usmiljeni sodnik*.

KKC – *Katekizem katoliške Cerkve*. 1993.

OD – Janez Pavel II. 1982. *Apostolsko pismo o družini*.

SP – Janez Pavel II. 1985. *Apostolska spodbuda O spravi in pokori*.

- RL** – Frančišek. 2016d. *Posinodalna apostolska spodbuda Radost ljubezni*.
SR – Janez Pavel II. 1994. *Okrožnica Sijaj resnice*.
VE – Frančišek. 2014. *Apostolska spodbuda Veselje evangelija*.
ZCP – *Zakonik cerkvenega prava*. 1983.

Reference

- Antonelli, Ennio**. 2017. *Per vivere l'«Amoris laetitia»*. Milano: Edizioni Ares.
- Benedikt XVI.** 2014. Zur Frage nach der Unauflöslichkeit der Ehe. *Herder Korrespondenz* 12:609–612.
- Casey, Thomas**. 2016. La forza della famiglia. *La Civiltà Cattolica* 3989:261–275.
- Frančišek**. 2014. *Apostolska spodbuda Veselje evangelija [Evangelii gaudium]*. Prev. Anton Štrukelj. Ljubljana: Družina.
- . 2015. Come si fa la pace. *L'Osservatore Romano*, 10. september, 7.
- . 2016a. Giubileo straordinario della misericordia: Giubileo dei diaconi. *L'Osservatore Romano*, 30. maj, 7.
- . 2016b. Meditazione: Dio non è un'equazione. *L'Osservatore Romano*, 21. maj, 7.
- . 2016c. *Gospod Jezus, usmiljeni sodnik [Mitis Iudex Dominus Iesus]*. Prev. Stanislav Slatinek. Ljubljana: Družina.
- . 2016d. *Posinodalna apostolska spodbuda Radost ljubezni [Amoris laetitia]*. Prev. Robert Kralj in Marijan Peklaj. Ljubljana: Družina.
- Fumagalli, Aristide**. 2016. La «via caritatis»: Sul capitolo ottavo di «Amoris laetitia». *La Rivista del Clero Italiano* 7/8:541–560.
- Granados, José**. 2016. Famiglia e misericordia: Uno sguardo pastorale dopo *Amoris Laetitia*. V: *Quale pastorale familiare dopo Amoris laetitia*, 23–33. Ur. Livio Melina. Siena: Edizioni Cantagalli.
- Gronchi, Maurizio**. 2016. *Amoris laetitia: Una lettura dell'Esortazione apostolica postsinodale sull'amore nella famiglia*. Milano: San Paolo.
- Janez Pavel II.** 1982. *Apostolsko pismo O družini [Familiaris consortio]*. Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije.
- . 1985. *Apostolska spodbuda O spravi in pokori [Reconciliatio et poenitentia]*. Ljubljana: Slovenske rimskokatoliške škofije.
- . 1994. *Okrožnica Sijaj resnice [Veritatis splendor]*. Prev. Franc Oražem. Ljubljana: Družina.
- . 2002. *Pismo svetega očeta Janeza Pavla II. duhovnikom za veliki četrtek 2002*. Prev. Anton Štrukelj. Ljubljana: Družina.
- Kampowski, Stephan**. 2016. *Amoris laetitia*: Le linee fondamentali e alcuni passaggi difficili. V: *Quale pastorale familiare dopo Amoris laetitia*, 35–44. Ur. Livio Melina. Siena: Edizioni Cantagalli.
- Katekizem katoliške Cerkve**. 1993. Prev. Anton Štrukelj. Ljubljana: Družina.
- Koch, Heiner**. 2016. *Amoris laetitia*: Eine Erläuterung. *Stimmen der Zeit* 6:363–373.
- Müller, Gerhard Ludwig**. 2015. *Upanje družine*. Prev. Simon Malmenvall. Maribor: Ognjišče, Slomškova založba.
- Pontificio consiglio per i testi legislativi**. 2000. Dichiarazione circa l'ammissibilità alla Santa Comunione dei divorziati risposati. *L'Osservatore Romano*, 7. julij, 1.
- Saje, Andrej**. 2016. Skrajšan postopek ugotavljanja ničnosti zakona pred škofom. *Cerkev danes* 3:11–13.
- Sistach, Lluís Martínez**. 2016. Le prospettive pastorali di «Amoris laetitia»: A concreto servizio del Vangelo. *L'Osservatore Romano*, 22./23. november, 7.
- Slatinek, Stanislav**. 2016a. *Sprava. Knjižica za spovednike*. Maribor: Ognjišče, Slomškova založba.
- . 2016b. Žrtve nepričakovane nosečnosti. *Bogoslovni vestnik* 76, št. 2:333–344.
- Spadaro, Antonio**. 2015. Il sacerdote e la «maturazione universale». Pierre Teilhard de Chardin su Eucaristia e cosmo. *La Civiltà Cattolica* 3987/3988:226–238.
- . 2016a. «Amoris laetitia»: Struttura e significato dell'Esortazione apostolica post-sinodale di Papa Francesco. *La Civiltà Cattolica* 3980:105–128.
- . 2016b. «Avere coraggio e audacia profetica»: Dialogo di papa Francesco con gesuiti riuniti nella 36 Congregazione Generale. *La Civiltà Cattolica* 3995:417–431.
- . 2016c. Conversazione con il Cardinale Schönborn sull'«Amoris laetitia». *La Civiltà Cattolica* 3986:132–152.
- . 2016d. Oggi la Chiesa ha bisogno di crescere nel discernimento: Un incontro privato con alcuni gesuiti polacchi. *La Civiltà Cattolica* 3989:345–349.

Štuhec, Ivan Janez. 2016. »Nepravilni primeri« partnerskih zvez in načelo postopnosti, »gradualnosti«. *Bogoslovni vestnik* 76, št. 2:345–358.

Valentan, Sebastijan. 2016. Izpoved zakoncev in pričevanje njihovih prič. *Cerkev danes* 3:15–17.

Zakonik cerkvenega prava. 1983. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat v Ljubljani.